

О. АЙТЫМБЕТОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНА СҮРТҮМДӨР

Макалада О. Айтымбетовдун чыгармачылык изденүүлөрү, тематикалык схемадан чыккандыгы үчүн ага советтик мезгилде салынган тьюулар каралган.

Негизги сөздөр. Чыгармачылык өзүнчөлүк, аңгеме, которулган, тематикалык шаблон, аял, эркек, мамиле, “кыргыз Мопассаны”.

В статье рассмотрены неординарные творческие искания О. Айтымбетова, из-за которых в советское время ему запрещались публиковаться.

Ключевые слова. Творческое своеобразие, рассказ, переведены, тематический шаблон, отношения, мужчина, женщина, “кыргызский Мопассан”.

In the article non-ordinary creative searches of O. Aytymbetov due to which during Soviet times he was forbidden to publish.

Keywords: *Greative originality, stori, translated, thematic template, relationship, mam, woman, “Kyrgyz Maupassan”.*

Орозобек Айтымбетовдун чыгармачылыгы тууралуу кеп салуу бир топ татаал маселеден. Анткени, ал советтик мезгилде айрыкча чыгармачылыгынын башталышында эле кыйла даңазалуу болгон калемгерлердин биринен. Биз бул учурда даңазалуу дегенди кош мааниде колдонууга мажбур болуудабыз. Биринчи, оң жагынан алганда, ал 1975-жылы Москвада өткөн Бүткүл союздук жаш жазуучулардын кеңешмесине катышып, семинарда анын “Уста” (Барпы) аттуу аңгемеси жакшы баага татыган. Андыктан бул аңгеме француз, немец, испан, англис тилдеринде чыгуучу “Советская литература” журналынын сандарына басылган да, мындан башка тилдерге да которулган эле. Ошентип, О. Айтымбетовдун чыгармачылык ийгилиги аны отузга жетпеген курагында ысымын дүңгүрөтүп, даңазага жеткиргендиги анык. Бирок ушул сөздүн (даңаза) экинчи жагынан алгандагы мааниси кыйла эле кейиштүү. Анткени, О. Айтымбетов мүнөзү курч, журналисттик озуйпасын бекем туткан жан болгондуктан турмуштагы маанилүү деп санаган маселелер боюнча саясий конъюктураларга кылчактабай оюн тике айтууга батына алуучу. Анын мындай тайманбас мүнөзү тууралуу Ишенбек Жунушов төмөнкүдөй мисалдарды анын жеке турмушунан алып минтип билдирет:

“1977-жылы “Жаш ленинчи” журналына Октябрь революциясынын алтымыш жылдыгына карата “Улуу Өзгөрүш” деген тарыхый очерки жарык көрдү. Анда автор революциянын кыргыз элинин тагдырындагы маани-маңызын түшүндүрө келип: “Улуу Үркүндө жарым миллионго жакын кыргыз орустардын огуна, андан аман калганы ашуу-белдерде, кытай жеринде суук менен ачкалыктан кырылган” деп жазды! Ал кезде орустарга минтип ачыктан-ачык шек келтирүүгө эч ким батына алган эмес, тескерисинче, аты чыгып жүргөн авторитеттерден катардагы чиновниктерге чейин кошомат кылып жагынып турар эле”.

Албетте, айтылган фактыда маанилүү бир ой бардыгы талашсыз. Ал ой үркүн жөнүндө жана кырылган кыргыздардын трагедиялуу тагдыры жөнүндө ачык айтылгандыгы. Бирок советтик мезгилдеги орустар менен падышалык Россиянын орустары тууралуу маселе эки башка экендигин эске алуу керек эле. Ал эми жергиликтүү “авторитеттер менен катардагы чиновниктерге чейин кошомат кылып турушу” тууралуу макаланын автору айткан пикирде калет жок.

Ушундай курч маанидеги макалаларынын дагы бири иретинде жогоруда шилтеме алынган журналист калемгердин “Ысык-Көл жагдайында ой толгоо” деген очеркин келтирген. Макала көлдүн жаратылыш байлыктарын сарамжал пайдалануу маселесине арналып, экологиялык көйгөйлөрдү козгогон. “Мында да далилдүү фактыларга таяна отура Ысык-Көлдөгү браконьерлердин токсон бир пайызы жалаң гана орустар, болгондо да,

алардын көпчүлүгү аттуу-баштуу адамдар экендигин, айрымдары чоң кызматтарда иштерин өзүнө гана тиешелүү өтө курч тил менен келиштире жазат”, - деп чечмелеген. “Макалада, - деп уланткан журналист, – “Орус десе эле баарыбыз бүжүрөп калабыз, аларга сын айткандан чочулайбыз, сөздүн ачыгы коркобуз, минткидей эмне алар кудайдын балдарыбы?!” деген жери бар!”

Арийне, ал кездин партия туткан “салты” боюнча мындай тондогу макала күн көрбөшү керек эле. Дал ошондой болду, тактап айтканда очерк басылып жаткан “Ала-Тоо” журналынын бүтүн сандары, бул деген элүү миң нуска болучу, бырчаланып макулатурага ыргытылган. Ал эми жазуучуга “улутчул” деген жарлык тагылып, иштен айдалып, эч жерден кызмат ыраа көрүлбөй, жазуучу айлына кетүүгө мажбур болгон. Он жылга чамалаш (1980-90-жылдар) китептери чыкпай, аныгында чыгарылбай калган. И. Жунушовдун дагы бир мисалын кыстара кетели. “1987-жыл эске түшөт. Ушу жылы “Кыргызстан” басмасы анын “Кызыл сыя” аттуу аңгеме-эсселерден турган жыйнагын чыгармак, бирок андагы “улуу кыргыз” деген сөздүн кудуретинен корректурасы окулуп, басмага кол коюлуп, эми китеп болуп чыгуучу гана жери калган жыйнагы чыкпай калды”. Дал ошол мезгилдерде ушундай жетеленме намыска алдырган кыргыздардан көңүлү кайт болгон О. Айтымбетов улуттук намыска жетеленип кыргыз деген эл кандай эл болгонун жалпыга жеткирүү аракетине жеке демилгеси менен жигердене киришип “Кара Кыргыз” аттуу көп томдугун жазууга жетишкен. Анын натыйжасы жаман болгон жок. “Жазуучунун эмгеги менен азыр кыргыз тарыхына сак-скиф-сармат, хунну-гунну, түрк деген тарыхый этнонимдер кеңири аралаша баштады. Баш аягы 180 басма табактан турган “Кара Кыргыз” аттуу төрт томдук тарыхый илимий изилдөө эмгеги толук жарык көрүп, көп жылга созулган оор эмгек үзүрүн көрө турган күн да алыс эмес”.

Жазуучунун очерк, публицистикаларында, ошентип, “улутчулдуктун” “жыты” аңкып турганын байкаган чиновниктер аны бура бастырбай коюшканы жазуучунун чыгармачылык тагдырына бир топ эле терс таасирин тийгизгени талашсыз. Себеби, адабий сында анын чыгармачылыгы тууралуу изилдөөлөр өтө аз санда. Ошондой көмүскө партиялык жолдор менен чыгармачылык жолуна тоскоол коюлганына карабастан окурмандар арасында анын чыгармаларына карата баамдар чиновниктерге салыштырмалуу позитивдүү десек болот. О. Айтымбетовдун ысымын окурмандар арасына “дүңк” дедирген анын “Торгойлуу талаа” повести болду. Повесть 1978-жылдагы “Ала-Тоо” журналынын №3 санына басылган болучу. Повесттин сюжети аныгында бир беткей кабыл алууга болбогондой кылып түзүлгөн. Чыгарманын башкы каарманы Разакты андай десек да, мындай десек да болчудай. Ошондуктан ага карата пикирлер ар түрдүү болору талашсыз маселеден. Ал чыгармада советтик мезгилде, айрыкча кыргыз адабиятында, аял, эркектин мамилеси өтө сактык менен сүрөттөлгөндүктөн О. Айтымбетовдун аталган повести таң калууну да, жийиркенүүнү да жараткандыгын белгилеш керек. Чыгарманын сюжетиндеги аял, эркектин мамилесине кунт салынган мындай линияны окуган айрымдары О. Айтымбетовду “кыргыздын Мопассаны” катары баалоого батынышты. Албетте, мындай баа шашылыш айтылгандыгын, бул биринчиден Мопассан менен сырткы окшоштуктан гана келип чыккандыгын учурунда кээлери байкашкан жок. Себеби, Мопассан аял, эркектин мамилесине өз учурунда көбүрөөк кайрылгандыгы анык, бирок ал мамиленин порнографиялык тактыгына басым койбостон, социалдык жагына, мамиленин коомдук кандай натыйжаларга алып келер перспективасын түзүүгө ынтаасын бургандыгын белгилешибиз керек. Анын каармандарындагы интимдик мамилелер баарынан мурун конъюнктуралык максатка негизделип, аялдын көңүлүн буруу, алуу маселеси эркек каармандын кандайдыр бир максатына байланыштуу ишке ашырылат. Демек, жазуучу аял, эркектин мамилесин сүрөттөөдө эркек социалдык статусун оңоо, көтөрүү, байлыкка ушундай көмүскөдөгү, мейли ыплас делинсе да, башка бир жолдор менен жетишүү ниети чүмбөттөлгөн иш аракеттер менен коштолуп жаткан мамиле экендигин акырындык менен ачылган сюжеттик линия негизги идея болуп саналарын байкоого болот. Анткени, Мопассан жашаган мезгилдеги коомдук өзгөрүүлөр аристократиянын саясий аренадан четтөөсү менен анын ордуна жаңыдан коомдук турмуштун чордонуна жулкунуп келе жаткан буржуанын мүдөөлөрү жана арамзадалык иш аракеттери менен тирешип турган

маал болучу. Мурдагы нравалык принциптерди кээде көз көрүнө, кээде жымсалдуу амалы менен жерип, өз салт санаасын бекемдеп коюуга умтулган буржуанын кылык жоругу “сүйүү” деген жасалма мамиле менен аристократиянын позициясын бошондотуп, анан анын ордун ээлеп алууга карата иштелген чаралардын комбинациясы болгон. Мопассан XVIII кылымдын аягы XIX кылымдын башы чендеги коомдук турмуштун өзгөрүү процесси адамдардын моралдык жашоо нормаларына кандай кескин кубулуштарды киргизгендигин, ошентип, аял, эркектин мамилелери аркылуу ачып берүүгө жетишкендигин тастыктап коюу зарыл.

Ал эми О. Айтымбетовдун “Торгойлуу талаа” повестинде кандай коомдук социалдык проблемалар чагылтылды? Үнүлө караганда олуттуу бир нерсени табуу эч мүмкүн эмес. Ошондуктан анын повестине советтик идеологиянын моралдык критерийлеринен сын айткандардын пикирлеринде жүйө бар дешке болот. Анын үстүнө повесть жазылган мезгилди жана ал учурдагы коомдо өкүм сүрүп турган моралдык, психологиялык климатты эстен чыгаруу болбостур. Мына ушуга байланыштуу повестке айтылган кескин сындардын болушу табигый көрүнүш десек болчудай. Бирок О. Айтымбетовдун чыгармачылык өнөрканасына үнүлгөндө мындай тематикалык өзүнчөлүк бара-бара туруктуулукка ээ экендиги тангыс фактыдан болуп калат.

Адабияттары:

1. Жунушов И. Патриот калемгер. // Айтымбет О. Аруу жесир: Аңгеме. – Балыкчы, 2000. - 90-бет
2. Жунушов И. Аталганы. 91-бет.
3. Ушунда. 91-бет.
4. Тентиев К. Улуу дөөлөттүү сөз чебери. // Айтымбетов О. Аруу жесир: Аңгеме. – Балыкчы, 2000. - 87-бет.

*Жолдошбек кызы Н.,
Жусуп Баласагын ат. КУУ,
окутуучу*

ДЕТЕКТИВДИК ЧЫГАРМАБЫ ЖЕ...

Макалада М. Макенбаевдин адабий сында детектив катары каралган чыгармалары талданылып, фактурасы, структурасы боюнча аталган дефиницияга толук жооп бербегендиги ачылат.

***Негизги сөздөр.** Детектив, автор, тажрыйба, адабиятчы, позиция, адабий камылга, пикир, канон, турмуш чындыгы, жанр.*

В статье анализированы фактура, структура произведения М. Макенбаева которые в литературной критике оцениваются как детективные и тем самым дан ответ действительно ли эти произведения следует отнести к детективным жанрам.

***Ключевые слова.** Детектив, автор, опыт, литературовед, позиция, литературная подготовка, мнение, канон, жизненная правда, жанр.*

The article is analyzed the texture, the structure of the work of M.Makenbayev kotin in literary criticism is assessed as detective and thus the answer is given whether these works really belong to detective genres.

***Keywords.** Detective, author, experience, literary critic, position, literary preparation, opinion, canon, life truth, genre.*

Коммунисттик идеологиянын талаптарынын бошондошу менен социалисттик реализм методу эстетикалык ийги жактары менен катар турмушту чагылтууда адабиятты чектеп келгендиги айкын болду. Ошентип, XX кылымдын 80-жылдарынын экинчи жарымынан кийин адабиятыбызда детективдик жанрдын нукура канонуна жакындашкан чыгармалар